

ПОЛТАВСЬКА ТРАДИЦІЙНА ВИШИВКА

Мета роботи. Дослідження пов'язане з розкриттям особливостей полтавської традиційної вишивки. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивізму, порівняльного аналізу, узагальнення і синтезу фактів, спрямованих на утвердження національної самобутності українців. **Наукова новизна** роботи полягає в аналізі та висвітленні особливостей полтавської традиційної вишивки, її колористики та семантики, творчого доробку відомих полтавських мисткинь. **Висновки.** У результаті дослідження встановлено, що серед поширених видів народних художніх промислів Полтавщини провідне місце займає вишивка. Візитівкою Полтавщини є вишивка "білим по білому". Особливістю полтавських вишивок є гармонійне поєднання рослинного та геометричного орнаментів із використанням широкого арсеналу технік, що зумовлює велике розмаїття мотивів у орнаментах.

Ключові слова: полтавська вишивка, сорочка, рушник, традиція, народна творчість, майстри народної творчості, кольорова гама, орнамент.

Титаренко Валентина Петрівна, доктор педагогічних наук, професор, декан факультета технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленко

Полтавская традиционная вышивка

Цель работы. Исследование связано с раскрытием особенностей полтавской традиционной вышивки. **Методология** исследования основывается на принципах историзма, объективизма, сравнительного анализа, обобщения и синтеза фактов, направленных на утверждение национальной самобытности украинского. **Научная новизна** работы заключается в анализе и освещении особенностей полтавской традиционной вышивки, ее колористики и семантики, творчества известных полтавских мастеров. **Выводы.** У результате исследования установлено, что среди распространенных видов народных художественных промыслов Полтавщины ведущее место занимает вышивка. Визитной Полтавщины является вышивка "белым по белому". Особенностью полтавских вышивок является гармоничное сочетание растительного и геометрического орнаментов с использованием широкого арсенала техник, что образует большое разнообразие мотивов в орнаментах.

Ключевые слова: полтавская вышивка, рубашка, полотенце, традиция, народное творчество, мастера народного творчества, цветовая гамма, орнамент.

Tytarenko Valentyna, Doctor of Pedagogics, Professor, Dean of the Faculty of Technologies and Design of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Poltavian traditional embroidery

The purpose of the article. The research is connected with the disclosure of the features of Poltavian traditional embroidery. **The methodology** of the research is based on the principles of historicism, objectivism, comparative analysis, generalization and synthesis of facts aimed at asserting the national identity of the Ukrainians. **The scientific novelty** of the work lies in the analysis and illumination of the features of Poltava traditional embroidery; it's coloristic and semantics, and the works of famous Poltava artists. **Conclusions.** As a result of the research, it was found that embroidery occupies the leading place among the common types of folk art in the Poltava region. The calling card of the Poltava region is embroidery "white on white." The peculiarity of Poltava embroidery is a harmonious combination of plant and geometric ornaments with the using of a vast arsenal of techniques, which brings a great variety of motifs in ornaments. Thus, in the current conditions of activation of globalization processes, the issue of revival, popularization, and multiplication of the best folk traditions becomes acute. These include, in Ukraine, embroidery, as an integral part of the history and culture of the Ukrainian people. Young people need to understand that in the current conditions of globalization processes, it is essential not to lose their nationality, signs of ethnocultural. Therefore, it is necessary to preserve, reproduce, and pass on the knowledge of our ancestors to the younger generation, to educate them based on national and cultural traditions. Thanks to folk craftsmen and embroidery centers of the Poltava region, ancient art does not lose its significance and value in our time. The Ukrainian embroidery acts on the heart of each of us with its charms of the native element and is a living balm that fills us with the primordial power of the Ukrainian people. The most important thing is that modern embroidery preserves its spiritual world and proves that folk art is an excellent asset of Ukrainian culture.

Key words: Poltavian embroidery, shirt, towel, tradition, folk art, masters of folk art, color scheme, ornament.

Актуальність теми дослідження. Відродження українських народних промислів є одним з невідкладних завдань сьогодення. Духовна і матеріальна культура українського народу складалася віками, переживала часи піднесення та занепаду. В українців, як і в інших народів, здавна розвивалися заняття, пов'язані здебільшого із землеробством та тваринництвом, їх виникнення було зумовлене насамперед потребою забезпечити власне господарство кожного селянського двору необхідними виробами. З розвитком соціально-економічних відносин на селі, торгівлі та промисловості дедалі більше виробів сільських ремісників надходило на ринок, у тому числі й за межі України.

За нинішніх умов трансформації суспільства нову парадигму виховання передусім визначають національні й загальнолюдські цінності, діалогічність культурних цінностей. Засвоєння традицій як повсякчасну трансляцію соціокультурного досвіду забезпечує виховання у школі та родині, що потребує спеціально організованого, цілеспрямованого процесу. Без цього неможливо сформувати молоде покоління, яке покликане не лише правильно сприймати соціально-економічні перетворення в країні, а й стати їх соціально активною силою.

Перші види українських ремесел з'явилися в давнину, їх розвиток безпосередньо пов'язаний з життям та побутом людей: одяг, взуття, посуд, інтер'єр тощо. З давніх часів народні художні промисли віддзеркалювали життя народу, не зважаючи на розвиток фабричного й заводського виробництва, були відбитком знань минулих поколінь. У сучасних умовах глобалізації та суспільних перетворень традиційні народні художні промисли не втратили своєї важливої цінності, адже в них закладено могутню силу національної символіки, що має вплив майже на всі сфери життя людей. На шляху інтеграції до європейської спільноти українська держава має на меті підвищення національно-культурного рівня розвитку особистості та створення оптимальних умов для творчої самореалізації кожної людини.

Сучасний діапазон українських народних промислів дещо звузився, але в нинішніх умовах формування національної ідентичності значно посилюється науковий і практичний інтерес до матеріально-культурної спадщини українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз наукових праць свідчить, що значний внесок у наукову розробку й популяризацію українських народних художніх промислів, можливостей їхнього застосування в естетичному й трудовому вихованні школярів здійснили вітчизняні вчені Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва, М. Селівачов, М. Станкевич, В. Тименко, Г. Цибульова та ін.

Багато сучасних дослідників займалися вивченням вишивального мистецтва в контексті загального дослідження українського декоративного мистецтва, зокрема Є. Антонович, В. Білецька, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва, Г. Кисіль, Г. Цибульова та ін., які у своїх працях проаналізували історію розвитку вишивального мистецтва, види технік української народної вишивки та методику їх виконання, особливості колористики й семантики в українській вишивці.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей української вишивки на прикладі Полтавського краю, історії українського рушника, вишитого одягу, нарисів творчого доробку полтавських мисткинь з вишивального мистецтва, розгляді особливостей колористики та семантики в українській вишивці.

Виклад основного матеріалу. Одним з найдавніших, найулюбленіших і найпоширеніших видів декоративно-прикладного мистецтва є українська народна вишивка. Українська національно-культурна спадщина славиться творами відомих майстрів вишивального мистецтва. Вишивка – поширений вид народних художніх промислів, передбачає виконання узорів ручним або машинним способом на різноманітних матеріалах (шкірі, тканині, повсті) лляними, бавовняними, вовняними, шовковими нитками, а також бісером, коштовним камінням, перлами тощо [1; 2].

Дані археологічних розкопок та історичних джерел дозволяють стверджувати, що зразки найдавнішої вишивки знаходяться в музеях Європи і відносяться до V ст. до н. е. [5].

Початки мистецтва вишивання на теренах сучасної України сягають у далеке минуле, його розвиток не переривався ніколи. Як відомо з археологічних знахідок, поширеним народним звичаєм було вишивати одяг. У часи Київської Русі вишивальне мистецтво високо цінувалося. Вишивали у кожному селі, оселі, монастирях. У Києві, в Андріївському монастирі за сприяння сестри Володимира Мономаха Анни організували школу, де дівчата вивчали мистецтво художньої вишивки сріблом і золотом.

Варто зазначити, що через століття до наших часів дійшли різноманітні усталені техніки вишивання, які не втратили своєї оригінальності. З часом майстерність вишивання вдосконалювалася. Вишивальним мистецтвом в Україні займалися майже виключно жінки, передаючи з покоління в покоління особливості зразків різних вишивальних технік, узорів та орнаментів. Готуючись вийти заміж, кожна дівчина повинна була мати багато різних вишиванок, тому з давніх часів ведеться, що жінка одягала сім'ю, вишиваючи сорочки та рушники.

З середини XIX ст. вишивальне мистецтво поступово перетворюється з хатнього ремесла на кустарний промисел. Створювалися артілі та перші кооперативні об'єднання вишивальниць, зокрема, у м. Полтаві створили артіль імені Лесі Українки та у смт. Решетилівці – артіль імені К. Цеткін.

Полтавщина – духовна столиця нашої країни, колыска українства, натхнення багатьох поколінь народних творців.

Відомим осередком вишивального мистецтва є Решетилівка, де й сьогодні діє Решетилівський художній професійний ліцей. Ліцей готує висококваліфікованих кадрів, вивчаючи і збагачуючи народну духовну і матеріально-побутову культуру українського народу. Особливої уваги приділяє вивченню полтавської вишивки "білим по білому" та пастельними кольорами ниток у поєднанні рослинного і геометричного орнаментів із застосуванням в одному виробі до кількох десятиків видів технік вишивок із використанням лляного, конопляного полотна, батисту та маркізету. Характерні техніки виконання: вирізування, пряма і коса лічильна гладь, виколювання, ляхівка, лиштва, мережки, косий та прямий хрестик.

Для полтавської вишивки характерні рослинний, рослинно-геометризований і геометричний орнамент. Рослинним вишивають рушники, скатертини, хустки, прикрашають кожухи, керсетки; рослинно-геометризованим – жіночі сорочки, блузки, сукні; геометричним – чоловічі сорочки рідше – жіночі блузи, скатертини [9].

Для більшості полтавських вишитих сорочок XIX-початку XX ст. характерний білий колір з додаванням сірого (небілених ниток або злегка підфарбованих у попелясті відтінки). Шили їх з домотканого полотна, що має крупне переплетення ниток, домотканих вишивальних ниток, геометричних або геометризованих орнаментів, а також технік, які розраховані на певну кількість ниток (лиштва, вирізування, виколювання, мережки).

Техніку вишивання білим по білому ще називають біллю. Вишивання білим по білому – біллю – зустрічається у вишивках Чернігівської, Сумської, Вінницької областей та Прикарпаття.

Вишивання біллю – художній засіб, при якому утворюється малюнок зі світлотіньовим ефектом. Виготовлення білих ниток для вишивання біллю – справа трудомістка. Вишивання біллю знайшло відображення в українських народних піснях.

Білий колір – цей своєрідний естетичний еталон традиційної української сорочки – є загальнослов'янською традицією, що сягає сивої давнини.

На початку XX ст. жінки почали використовувати фабричні нитки-заполоч, які були зафарбовані у різні яскраві кольори. На зміну монохромності у вишивку приходить поліхромність. У цей час з'являється величезна кількість узорів вишивок у техніці – хрестик. У сорочках переважає контрастне поєднання червоного і чорного кольорів.

Починаючи з 50-х років XX ст., полтавська традиційна народна вишивка повертається до класичного монохромного, але вже збагачена новими матеріалами, орнаментальними елементами та нитками.

Полтавська вишивка відзначається багатством технік і ювелірністю їх виконання. Характерною особливістю є поєднання у різноманітних композиціях технік вишивання: лиштви (точної гладі) з мережками, "виколками", "солов'їними вічками", "ретязем", "вирізуванням". Техніка виконання одержала назву від вигляду: – "гладь" відзначається гладенькою поверхнею, яка утворюється у результаті рівномірного, чіткого паралельного накладання стібків, "вирізування" – ажурний квадратик вирізується і утворюється ажурна, прозора техніка, "виколка", яка виконується методом вколювання голкою в одне місце за рахунком ниток, "прутик", "роздільний прутик", "гречечка", "ляхівка" та багато інших видів технік [10-14].

Вишивка чоловічих і жіночих сорочок визначається особливим багатством вишивальних технік. Здавна сорочці приписувалась чарівна сила, з нею пов'язано чимало звичаїв, обрядів. Її здавна наділяли магічними символами-знаками, щоб була захисницею здоров'я, оберегом людини.

Вишита сорочка – важлива складова українського національного вбрання. У жіночих сорочках вишивали коміри, пазухи, подоли, рукави, чоловічих – коміри, манжети, манишки [7].

Багатющі художні засоби вишивального мистецтва Полтавщини. Серед них – використання для вишиванок, крім білих ниток, з безліччю відтінків сірого, вохристого, блакитного кольорів. Нитки фарбували природними барвниками: дубовою і вільховою корою, ягодами бузини, шовковиці тощо.

Виходячи з характеру тонального звучання, проф. Є.А. Антонович виділяє п'ять основних груп полтавської білої вишивки.

До найбільш поширених належать вишивки:

– виконані тільки білими нитками переважно такими техніками, як лиштва, виколювання, вирізування;

– наступну групу становлять вишивки сорочок, в яких при домінуючому білому кольорі мотиви, настили на мережці вишиті вохристо-коричневими нитками. Продумане зіставлення цих ниток з білими надає орнаменту золотистого відтінку;

– окрема група вишивок на сорочках – це вишивки з уведенням у біле тло сірих, з різними відтінками, ниток, зрідка чорних;

– з середини XIX ст. стало поширеним вкраплення до білих вишивок світло-голубих ниток;

– з кінця XIX ст. все частіше у складних візерунках оформлення окремих мотивів зернові виводи вишивались червоними нитками;

– поширеним був і так званий "полуботківський взір" (у геометричному орнаменті переважали блакитні, білі та коричневі нитки) [3].

Не менш оригінальні полтавські рушники, виконані червоними нитками, рушниковими швами, оздоблені композиціями вазонів тощо. Орнамент з симетрично розташованими квітами, листям, птахами зорієнтований до центру рушника. Краї рушника з усіх боків облямовані в'юнцем.

У монографії "Полтавська народна вишивка" Т. В. Кара-Васильєва досліджує розвиток полтавської вишивки, різноманітність орнаментальних форм, полтавських рушників у сільському та міському українському інтер'єрі, їх композицію та характер орнаментальних форм. Інтерес мистецтвознавства до полтавської вишивки зумовлений тим, що в ній відображені найбільш типові риси українського

народного мистецтва вишивання, ця вишивка характеризується своєрідністю, різноманітністю, сповнена особливою декоративною красою [4].

Український рушник як витвір народного декоративно-прикладного мистецтва є символом української ментальності, виразником однієї із найпрекрасніших морально-естетичних традицій нашого народу.

Рушник – це надзвичайне явище у вишивальному мистецтві. Він має глибоке символічне обрядове значення, використовується в обряді весілля, супроводжує людину протягом всього життя – у радості і горі. У центрі композиції – образ квітучого дерева зі стилізованими квітами і птахами на них, символ квітучого життя на землі [16].

У народі збереглася споконвічна віра в життєдайну силу рушників, їх символічне значення в людському житті. Зображені на рушниках ромби, розетки, квадрати символізували сонце, землю, рослини, їм поклонялись як явищам, що дають життя, оберігають від різних бід, страждань. Розміщення вишивки та добір кольорів ниток залежать від узору та регіональних особливостей.

Для рушників Полтавщини характерний рослинний орнамент, в основі якого лежить так зване "Дерево життя", по краях рушників виконують рослинним орнаментом обвідки, а краї оздоблюють плахтовим закінченням. Рушники вишивали переважно так званими рушниковими швами (заповненнями) нитками червоного кольору. Рушник виконується в червоному кольорі, інколи з невеликим вкрапленням синього. Крім стеблових швів у рушниках використовуються різноманітні рушникові заповнення площин орнаменту: "просо", "качалочка", "засипка хрестиком" та безліч інших [15].

На полтавських рушниках ХІХ ст. у гаптуванні проникає мотив винограду, виноградної лози, нерідко малюнок доповнюється пишними квітами. Техніка виконання цих вишивок – імітація технік золотого шиття "в прикріп" та "за лічбою", які виконані золотими та срібними нитками – сухозлотицею.

У серпні 2008 року на Національному Сорочинському ярмарку в садибі Хіврі відбулася презентація обласної культурно – мистецької акції "Рушник Полтавської родини". Народні майстри і художники творили рукотворні дива. І одним з таких див є вишитий український рушник – духовний символ, зрима пісня українського народу.

Полотно для рушника віднайшли у скрині жінки із села Великі Будища, що на Диканьщині, Євдокії Тимофіївни Яхно, яка виткала його багато років тому зі своєю матір'ю. Ескіз для рушника зробили викладачі кафедри образотворчого мистецтва Полтавського педуніверситету Віктор і Олександр Бабенки під орудою Лауреата Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка, Кавалера ордена Княгині Ольги ІІІ ступеня Н. Н. Несторівни Бабенко. Нині "Рушник Полтавської родини" зберігається у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського.

Полтавський край багатий іменами народних вишивальниць. Серед майстрів полтавської землі вирізняються своїми творами Н. Вакуленко, О. Великодна, Н. Іпатій, Л. Пілюгіна, В. Роїк, В. Фурман та ін.

Слід відзначити надзвичайно красиві вишивки Олександри Кузьмівни Великодної, заслуженого майстра народного мистецтва України, члена Спілки майстрів народного мистецтва України. Вони виконані тільки білими нитками, ніби памороззю, мереживом дрібних візерунків. Ці вишиванки – справжнє мистецтво, з яким знайомі люди різних країн світу.

Більш ніж за 30 трудових років роботи її руки створили близько 600 унікальних, неповторної краси вишитих сорочок, скатертин, серветок. Вишивки виконані на тонких прозорих тканинах (маркізет, батист, шовк, крепдешин). У своїй творчій діяльності Олександра Кузьмівна широко використовувала лиштву, вирізування, мережку, а також особливу техніку "білим по білому", яка наявна майже у всіх її роботах.

Відома українська вишивальниця, заслужений майстер народної творчості України, Герой України Віра Сергіївна Роїк залишила людям величезний творчий спадок, створювала самобутні витвори, наповнені високим художньо-естетичним змістом. Вона творила протягом цілої епохи, автор більше ніж тисячу робіт, серед яких роботи виконані за власними орнаментами. Віра Сергіївна хранитель і пропагандист традицій української народної вишивки, оволоділа 300 видами вишивальних технік, серед яких перевагу надавала полтавським рушниковим швам [8].

Пілюгіна Лариса Михайлівна – народний майстер з художньої вишивки, член Спілки майстрів народного мистецтва, член Спілки художників України. Автор рушників, скатертин, сорочок. Перші її роботи виконані з використанням традицій вишивки Полтавщини. Проживаючи і працюючи у центрі народних промыслів України – Решетилівці, художник у своїх роботах збагачує і ускладнює образну мову, досягаючи емоційної виразності орнаментивно-декоративних композицій.

Побудова композиції – це творчий процес від задуму до закінчення, від початку до кінця. Це найважливіший, організуючий компонент художньої форми, який вона надає єдності і цілісності (панно "Свято врожаю", "Ювілейне", "Квітучий край") [6].

Дивовижну красу дарують нам талановиті майстри-вишивальниці фабрики "Полтавчанка", які виготовляють вироби, оформлені вишивкою в народних традиціях Полтавщини: жіночі та дитячі сукні, блузки, купони жіночих блуз і чоловічих сорочок-«чумачок», постільну білизну, скатерті, серветки, рушники.

Прекрасні вироби виготовлені золотими руками майстринь, створені талантом і серцем художників Григоряк М. О., Гаркуші Л. П., Гриня Г. П., Загорки О. І, Теряник Л. І.

Уже багато років викладачі та студенти факультету технологій та дизайну зберігають, відроджують та популяризують найкращі традиції українського народу. Належне місце посідає й українська народна вишивка. При вивченні дисциплін "Народні промисли України", "Технологічний практикум", "Декоративно-прикладна творчість з практикумом" студенти ознайомлюються з історією української народної вишивки; регіональними особливостями полтавської традиційної вишивки; типологією вишитих виробів, життєвим та творчим шляхом відомих майстрів вишивального мистецтва.

Вперше 23 вересня 2012 року у Полтаві в рамках святкування Дня міста, відбувся парад "Полтава вишивана". Участь у параді вишиванок взяли більше 3000 осіб. Серед учасників параду навчальні заклади, творчі колективи Полтави, представники районів міста.

Колона полтавців у вишиванках рушила у ходу від Соборного майдану до Театральної площі. Парад "Полтава вишивана" очолила молодь міста із вишитим рушником "Полтавської родини" – шедевром рукотворного мистецтва, який створювали народні майстрині Полтавщини та студенти факультету технологій та дизайну, який переданий та зберігається у Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Керівником проекту була декан факультету технологій та дизайну проф. Титаренко В.П. Вишивали рушник студенти III-IV курсів. На очах полтавців та гостей міста закінчували вишивати рушник, який претендував на звання найдовшого цільного рушника вишитого вручну в Україні. Представник Книги рекордів України виміряла роботу і підтвердила, що студенти факультету технологій та дизайну встановили рекорд. Довжина "найбільшого цільного рушника, вишитого вручну" склала 7 метрів і 10 сантиметрів, про що був зроблений відповідний запис у Книзі рекордів України. Нині унікальний витвір мистецтва зберігається в музеї народних художніх промислів факультету.

Наукова новизна. У статті узагальнено дані про історичні витоки мистецтва полтавської традиційної вишивки та оздоблення нею одягу, проаналізовано локальні мотиви і символіку творів вишивального мистецтва, систематизовано найпоширеніші техніки та технології вишивання.

Висновки. Таким чином, в сучасних умовах активізації глобалізаційних процесів, набувають гострої актуальності питання відродження, популяризації та примноження кращих народних традицій. До таких в Україні належить, зокрема вишивальне мистецтво, як невід'ємна складова історії та культури українського народу. Молоді потрібно розуміти, що у сучасних умовах глобалізаційних процесів важливо не загубити свою національну приналежність, ознаки етнокультури. Тому необхідно зберігати, відтворювати та передавати підростаючому поколінню набуті знання наших предків, виховувати їх на основі національно-культурних традицій.

Завдяки народним майстрам та вишивальним осередкам Полтавщини прадавнє мистецтво не втрачає своєї значущості та цінності і у наш час. Українська вишивка діє на серце кожного з нас своїми чарами рідної стихії і є живущим бальзамом, який сповнює нас споконвічною могутньою силою українського народу. Найголовнішим є те, що сучасна вишивка зберігає свій духовний світ і доводить, що народне мистецтво – це велике надбання української культури.

Література

1. Антонович Є.А., Проців В. І., Свид С. П. Художні техніки у школі: навч.-метод. посібник для студентів художньо-графічних факультетів вищих навчальних закладів. Київ: ІЗМН, 1997. 312 с.
2. Закон України "Про народні художні промисли" // Верховна Рада України. Закон від 21.06.2001 N 2547-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2547-14> (дата звернення: 01.10.15). – Назва з екрану.
3. Захарчук-Чугай Р. В., Антонович Є. А. Українське народне декоративне мистецтво: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 342 с.
4. Кара-Васильєва Т. В. Полтавська народна вишивка Київ: Наукова думка, 1983. 144 с.
5. Кара-Васильєва Т. В. Чегусова З. А. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках "великого стилю" Київ: Либідь, 2005. 280 с.
6. Народне мистецтво Полтавщини. Каталог / Автор-упоряд. : А.П. Маркар'ян. Київ: СИМОН, 2014. 96 с.
7. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. Київ: Либідь, 1996. 176 с.
8. Роик В.С. Мелодии на полотне. Воспоминание.Вышивки. Отзывы / сост. Роик В.М. 2-е издание, дополненное. Симферополь: КРП Издательство "Крымчупергиз", 2003. 448 с.
9. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики. Київ: "Ант", 2005. XVI, 400 с.
10. Титаренко В. П. Вишивальне мистецтво Полтавщини. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. 483 с.
11. Титаренко В.П. Методика викладання декоративно-прикладної творчості. Полтава, 2004. 249 с.
12. Титаренко В.П. Народні промисли України. Полтава: Полтавський літератор, 2011. 524 с.
13. Титаренко В.П. Полтавська традиційна вишивка : минуле і сучасне (виховний аспект) : навчально-методичний посібник. Полтава: Верстка, 2000. 136 с.
14. Титаренко В.П. Українська народна вишивка у творах полтавських майстринь. Полтава: Інарт, 2008. 212 с.
15. Титаренко В.П., Бойко А.М. Український рушник: засіб національного виховання і витвір декоративно-ужиткового мистецтва (на прикладі Полтавського вишиваного рушника) : [навчально-методичний посібник]. Полтава: Верстка, 1998. 72 с.